

فصلنامه علمی تخصصی فقه و حقوق معاصر

سال هفتم، شماره هجدهم، زمستان ۱۴۰۰، ص ۷۹-۹۷

عقیم سازی در فقه شیعه و مذاهب اربعه^۱

هاشم مجتهدی^۲

چکیده

عقیم سازی عبارت است از نا باروری مرد یا زنی که به طور طبیعی توانایی بارورکردن (برای مردان) یا بارورشدن (برای زنان) را داشته باشد. عقیم سازی نیز در مردان به صورتهای مختلفی انجام می-شود مانند اخته کردن و یا وازکتومی مرد به صورت بستن لوله ای، که حامل منی است.

در پیشگیری از بارداری به صورت موقت در بین فقهاء اختلاف وجود دارد چنان که فقهای مذاهب اربعه ی اهل سنت معتقدند که منع حمل موقت در صورت نیاز و ضرورت جایز است در غیر این صورت حرام است. یا در مورد عزل اتفاق نظر دارند که در کل جایز است ولی در عین حال مکروه است. عقیم سازی دائم و موقت در صورت اضطرار و حرج شدید و... از نظر فقه امامیه و فقها متأخر مذاهب اربعه اهل سنت جایز است.

واژگان کلیدی: عقیم سازی، مبانی فقهی، مذاهب خمس، حکم شرعی، قواعد فقهی

^۱ - تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۵

^۲ - دانش آموخته سطح چهار حوزه علمیه قم. (mojtahedi.h.yahoo.com)

مقدمه:

پیشرفت علم پزشکی باعث شد تا پاره ایی از مباحث با بحث های فقه در آمیزد. نتایج این پیشرفت های علمی، گرچه زندگی بشر امروز را دلپذیر و آسان تر نموده و توان هنرهای شکر فی را به او بخشیده، اما از کنار خود با ظهور عقاید و اندیشه های مختلف چالش های جدیدی را فراروی اندیشمندان گشوده و حتی نگاه تازه ایی نسبت به دین و معارف دینی به وجود آورده است. این نگاه ها و برداشت ها که عمدتاً نیز از روی غرض ورزی نبوده و صرفاً در فرایند تحولات علمی و فرهنگی رخ نموده اند، گاه با ظواهر و احکام دینی در تعارض اند و گاه هم بنیادهای دینی را نشانه می روند به گونه ایی که انسان معاصر، ممکن است در اصل نیاز خود به دین هم دچار تردید گردد. این خطر، همه ادیان الهی را تهدید می کند و عالمان آن ها را به رویارویی فرا می خواند. در سده اخیر عالمان مسلمان، بخشی از توان خود را مبذول همآوردی با این موضوعات چه در حوزه باورها و هنجارها و چه در حوزه ی احکام و دستورالعمل ها نموده اند. پاسخگویی به مسائل مستحدثه اگرچه در اعصار مختلف در میان فقیهان، امری رایج بوده، اما در سده گذشته شدت یافته است. عقیم سازی انسان به معنای نازاسازی زن و مرد، از گذشته های بسیار دور معمول بوده است. امروزه نیز عقیم سازی یکی از راه های رایج پیشگیری از بارداری محسوب می شود. لذا در این مقاله این بحث در دو بعد علمی-پزشکی و فقهی مورد بررسی قرار گرفته است:

الف) بعد علمی-پزشکی: تعریف علمی عقیم سازی مربوط به زنان و مردان و شیئه های عقیم سازی دائم و موقت که در واقع حکم شناسایی موضوع را دارد. چرا که با توجه به معلومات بدست آمده در هر روش مباحث فقهی مربوط به آن بعتر تبیین خواهد شد.

ب) بعد فقهی مساله: حرمت یا جواز عقیم سازی، مشکلات فقهی عقیم سازی از لحاظ اضرار به نفس، لمس و نگاه حرام و تنافی آن با حقوق زوجین از نظر فقه امامیه و اهل سنت مورد بررسی و کندوکاو قرار گرفت و نتیجه اینکه عقیم سازی موقت نزد شیعه جایز بود اما عقیم سازی دائم در مورد آن دو قول هست، عده ایی قائل به حرمت آن هستند. چون عقیم سازی دائم را از مصادیق اضرار به نفس و مال و جان می دانند و دیگر اینکه به نظر ایشان حق تصرف در اعضا خود ندارد چون مالکیت وی اعتباری است، لذا در صورت اذن شارع مقدس می تواند به این عمل اقدان نماید و عده ایی دیگر از فقهای شیعه عقیم سازی دائم را با شرایطی از قبیل: داشتن غرض عقلایی، کلی نبودن اضرار به نفس و ... جایز می دانند. اما مذاهب اربعه اهل سنت به اتفاق عقیم سازی دائم را حرام دانسته، اما در مورد عقیم سازی موقت دو قول است:

قول اول حرمت عقیمم سازی کوکت که نظر مالکیه و برخی از شافعیه است و قول دوم جواز عقیم سازی موقت که نظر حنفی و حنابل و بعضی از شافعیه است البته در صورت وجود عناوین احکام ثانویه در موضوع چوم عسر و حرج، اضطرار، اکراه و... احکام مربوطه تغییر پذیرند.

بیان مساله

عقیم، مرد ناتوان از بارور کردن تخمک زن و زن نازا را گویند.^۳ کلمه عقیم سازی مترادف با اخصاء به معنای اخته کردن می باشد و در اصطلاح علمی عقیم سازی در زنان شامل بستن هر دو لوله فالوپ و در مردان عقیم سازی شامل بستن مجاری و ابران است و عقیم سازی با توجه به برگشت پذیری تولید مثل یا عدم آن بر دو قسم عقیم سازی دائم و عقیم سازی موقت می باشد.

سوالات پژوهش

^۳ مجمع البحرین، واژه «عقم».

۱- عقیم سازی در فقه شیعه و اهل سنت چیست؟

۲- حکم عقیم سازی از نظر فقه شیعه و مذاهب اربعه اهل سنت چگونه حکمی است؟

تاریخچه

در اوایل قرن بیستم، در بسیاری از کشورها از جمله آلمان، ژاپن و ایالات متحده آمریکا قوانینی تصویب شدند که نه تنها عقیم سازی اجباری را مجاز می کردند بلکه برای آن مشوق هایی نیز در نظر گرفته بودند. در مدت کوتاهی بیش از ۴۰۰ هزار نفر در آلمان، ۶۳ هزار نفر در سوئد و ۸۰۰ هزار نفر در ژاپن عقیم شدند. دولت هایی که در کنترل فقر و جرایم ناموفق بودند با مطرح کردن فرضیات اثبات نشده ای مثل نظریات فرانسویس گالتون شروع به عقیم سازی گروه های مختلف جامعه کردند. شعار اصلی این سیاست ها از بین بردن جرم و جنایت، بی خانمانی و بیماری های اعصاب و روان بود، با جلوگیری از به دنیا آمدن افرادی که به زعم سیاستمداران دارای ژن این صفات بودند. به همین دلیل فقرا، اقلیت های قومی و مذهبی، بیماران اعصاب و روان، روسپی ها، الکلی ها، بی خانمان ها، جنایتکاران و حتی در مواردی بی سوادان به عنوان گروه های هدف انتخاب شده و طی چندین سال صدها هزار نفر از آن ها عقیم شدند. پس از جنگ جهانی دوم اشتباه بودن این سیاست ها روشن شد و بسیاری از کشورها با اصلاح قوانین خود سعی کردند، عقیم سازی اجباری را با سیاست های داوطلبانه مهندسی جمعیت جایگزین کنند.

علیرغم تمام این تلاش ها، موج دوم عقیم سازی اجباری بین سال های ۱۹۶۰ تا ۱۹۹۰ این بار در بسیاری از کشورهای آمریکای جنوبی و آسیای جنوب شرقی رخ داد. طی این سال ها طیف وسیعی از سیاست های تشویقی تصویب و اجرا شدند؛ عقیم سازی در قبال غذا، پول، زمین و مسکن، یا سیاست های تهدیدی مثل جریمه یا مجازات کسانی که حاضر نبودند عقیم شوند. برای مثال در نیمه دوم دهه نود کشور پرو برای مقابله با کمبود مواد غذایی سالانه هزاران زن را عقیم کرد. در تمامی

این برنامه‌ها فقرا، معلولان، اقلیت‌های قومی و مذهبی در اولویت عقیم شدن قرار داشتند. جلوگیری از انتشار اطلاعات بهداشتی، عقیم‌سازی در شرایط غیر بهداشتی و عدم پیگیری و مراقبت بعد از عقیم‌سازی موجب غیرانسانی‌تر شدن اینگونه سیاست‌ها می‌شدند. به لحاظ تاریخی، چهار گروه همیشه گروه هدف اصلی سیاست عقیم‌سازی بوده‌اند: زنان، معلولان جسمی و ذهنی، افراد تراجنسیتی و فقرا.

گروه هدف در تمامی سیاست‌های مهندسی جمعیت زنان هستند. تاکنون به‌طور متوسط بیش از ۹۰ درصد کل عقیم‌سازی‌ها روی زنان انجام شده‌است. کنفرانس بین‌المللی جمعیت و توسعه در سال ۱۹۹۴ و چهارمین کنفرانس جهانی زنان در سال ۱۹۹۵، سبب تغییر قابل توجهی در این رویکرد شدند. کشورهای شرکت‌کننده در این دو کنفرانس موافقت کردند که از انتخاب داوطلبانه و فرزندآوری برنامه‌ریزی شده در خانواده حمایت کنند و از هدف قرار دادن گروه‌های خاص به ویژه زنان خودداری کنند. کشورهای شرکت‌کننده همچنین متعهد شدند که به سوی یک رویکرد مبتنی بر به رسمیت شناختن حقوق بشر به ویژه در مورد زنان و اصلاح سیاست‌های جمعیتی مبتنی بر ارائه برنامه‌های جامع سلامت جنسی و باروری جامع حرکت کنند.^۴

مفهوم عقیم سازی

عقیم سازی

عقیم سازی (به [فرانسوی](#)) (Stérilisation): به روش‌های مختلفی گفته می‌شود که باعث می‌شوند شخص بطور دائم قدرت [تولید مثل](#) خود را از دست بدهد. عقیم سازی یکی از روش‌های [پیشگیری از بارداری](#) است. برای دیگر دلایل عقیم شدن به [ناباروری](#) مراجعه کنید. روش‌های ناباروری به هر

^۴ / امیر علیشاهی (۱۴ دی ۱۳۹۵). «[عقیم‌سازی اجباری؛ آزموده را آزمودن خطاست](#)»

دو صورت جراحی و غیر جراحی و برای هردو جنس مذکر و مؤنث می باشد. روش های عقیم سازی به صورت برگشت ناپذیر طراحی شده اند و روش های برگشت آن عموماً مشکل یا غیرممکن است.

کردن

اخته

وازکتومی

بارداری

از

پیشگیری

اغلب موارد عقیم سازی زنان در کشورهای در حال توسعه اتفاق می افتد درحالیکه وازکتومی مردان عمدتاً در کشورهای صنعتی اتفاق می افتد. زنان بیشتر نرخ عقیم سازی در سراسر جهان را تشکیل می دهند اما انگیزه های پشت آن متفاوت است و بستگی به عوامل جمعیتی دارد و اگر چه بیشتر به اثرات فیزیکی آن فکر می شود اما اثرات روانی، خانوادگی و اجتماعی آن نیز بسیار زیاد است. در اوایل قرن بیستم، در بسیاری از کشورها از جمله آلمان، ژاپن و ایالات متحده آمریکا قوانینی تصویب شدند که نه تنها عقیم سازی اجباری را مجاز می کردند بلکه برای آن مشوق هایی نیز در نظر گرفته بودند. در مدت کوتاهی بیش از ۴۰۰ هزار نفر در آلمان، ۶۳ هزار نفر در سوئد و ۸۰۰ هزار نفر در ژاپن عقیم شدند. دولت هایی که در کنترل فقر و جرایم ناموفق بودند با مطرح کردن فرضیات اثبات نشده ای مثل نظریات فرانسیس گالتون شروع به عقیم سازی گروه های مختلف جامعه کردند.

شعار اصلی این سیاست ها از بین بردن جرم و جنایت، بی خانمانی و بیماری های اعصاب و روان بود، با جلوگیری از به دنیا آمدن افرادی که به زعم سیاستمداران دارای ژن این صفات بودند. به همین دلیل فقرا، اقلیت های قومی و مذهبی، بیماران اعصاب و روان، روسپی ها، الکلی ها، بی خانمان ها، جنایتکاران و حتی در مواردی بی سوادان به عنوان گروه های هدف انتخاب شده و طی چندین سال

صدها هزار نفر از آن ها عقیم شدند. پس از جنگ جهانی دوم اشتباه بودن این سیاست ها روشن شد و بسیاری از کشورها با اصلاح قوانین خود سعی کردند، عقیم سازی اجباری را با سیاست های داوطلبانه مهندسی جمعیت جایگزین کنند.

نظر مذاهب خمس در مسئله نکاح عقیم و خصی

ابن قدامه فقیه حنبلی مذهب در کتابش المغنی در مورد نکاح عقیم چنین اظهار داشته اند: (ازدواج عقیم به اجماع مسلمانان مشروع است، اما در وجوب آم اختلاف است، مطابق نظر مشهور، ازدواج عقیم واجب نیست مگر اینکه شخص عقیم با ترک آن بر نفس خود از احتمال وقوع گناه بیم داشته باشد. در این حالت باید عفاف ورزد و این گفتار عامه فقهاست.

دکتر احمد طه الریان در سایت فقه اسلامی تصریح داشتند که: (چنانچه مسلمان عقیم دریافت که عبادت برای او بهتر از ازدواج است پس عدم ازدواج برای او اشکالی ندارد که سخن ایشان مطابق قول شافعیه در این خصوص است که گفته اند: (اگر مسلمان عقیم به وسیله عبادت خود را نسبت به ازدواج بی نیاز ببیند در این صورت عبادت برای او بهتر از ازدواج است.

حکم عقیم سازی از دیدگاه فقه شیعه و مساله اضرار به نفس

نظر مشهور: مشهور، ضرر رساندن به بدن را در صورتی که از نظر عقلا ضرر قابل اعتنا باشد حرام می دانند، اما در صورتیکه ضرر کم باشد، آن را حرام نمی دانند. همچنین مشهور در صورت تراحم اصرار به نفس با ضرر یا حرج دیگری که شدیدتر است، از باب تراحم ضررها، یا بنا به قاعده تقدم اهم و مهم و یا قاعده لاحرج و ...، اضرار به نفس را حرام نمی دانند. لذا چون در عقیم سازی به اعتقاد بسیاری صدق اضرار به

نفس قطعی است. زیرا عقیم سازی موجب از بین رفتن قدرت باروری می شود. غالب فقها به جهت ضرر رسیدن به بدن، آن را جائز نمی دانند. دلیل دیگر: از آنجا که انسان در حالت عادی، حق تصرف در بدن خود ندارد به صورتیکه بخواهد مثلاً عضوی از بدن را از بین ببرد، از بین بردن قوه باروری از طریق بستن لوله ها نیز مانند قطع عضو است و جائز نمی باشد زیرا از مصادیق اضرار به نفس است.

احکام عقیم سازی با توجه به نظر مشهور:

الف) حرمت عقیم سازی:

- ۱- عقیم سازی مصداق اضرار به نفس بوده و اضرار به نفس حرام است.
- ۲- اولاً مالکیت انسان بر بدن و اعضا خویش مالکیت اعتباری است و ثانیاً شارع مقدس به انسان اذن تصرف در بدن خویش را نداده، لذا عقیم سازی مصداق تصرف انسان در بدن بدون اذن شارع است و حرام می باشد.

ب) جواز عقیم سازی:

عقیم سازی در صورت تراحم اضرار به نفس ضرر یا حرج دیگری که شدیدتر است، از باب تراحم ضررها و یا بنا به قاعده تقدم اهم و مهم و یا قاعده لاحرج و...، اضرار به نفس را حرام نمی دانند در نتیجه عقیم سازی حرام نیست خواه به صورت دائم خواه به صورت موقت. چون عناوین ضرر، حرج و اکراه و اضطرار و ... مجرای احکام ثانویه بوده و احکام ثانویه فقط شامل افرادی که واجدین عناوین فوق اند می باشد.

نظر غیر مشهور:

غیر مشهور، ضرر رساندن به بدن را در جایی حرام می دانند که به اموری از قبیل هلاکت نفس، قطع عضو و مانند آن که مغبوض بودن آن نزد شارع ثابت است، منتهی شود، اما مراتب کمتر از آن را در صورتیکه البته عناوین محرم دیگر بر آنها بار نشود حرام نمی دانند. در اینجا دو قول وجود دارد، برخی علت عدم حرمت

اضرار به نفس را قصور ادله از اثبات حرمت اضرار به نفس می دانند. و برخی با توجه به مفهوم ضرر، اضرار به نفس را با غرض عقلایی مخصوصا ضرر ندانسته لذا آن را جائز می دانند.

دیدگاه مذاهب اربعه اهل سنت در مورد منع حل

روش های منع حمل از دیدگاه اهل سنت

عمده بحث اهل سنت در این زمینه، بحث عزل است. سایر روشهای پیشگیری به جز عقیم سازی دائمی چندان مورد توجه آنان قرار نگرفته، لذا به اختصار از کنار آنها گذشته اند. علت این امر شاید بحث های اختلافی و بسیار زیادی است که آنها در مساله عزل دارند، زیرا نوع نگرش آنان به این مساله نگرش منفی بوده، لذا در میان اقوال آنان اقوالی مانند حرمت عزل بدون اذن و رضایت زوج و نهایتا جواز عزل اما با کراهت تنزیهی وجود داشت. از این رو اهتمام غالب محققان اهل سنت سعی در اثبات جواز عزل هرچند با کراهت تنزیهی بوده است

روش های منع حمل به طور موقت:

اهل سنت این گونه روش ها را بر عزل قیاسی نموده اندف پس هر نظری که درباره عزل داده اند در مورد این روش ها که جنبه موقتی دارند صادق است. اما اقوال آنها درباره عزل بسیار مختلف است لذا به تبع ان اقوال مختلفی نیز درباره روشهای موقت پیشگیری از بارداری وجود دارد در اینجا تنها می توان به اقوال آن دسته از فقهای اهل سنت اشاره کرد که عزل و سایر روش ها را نیز جایز دانسته اند:

امام زرقانی نیز می گوید: (و مانند عزل است قرار دادن خرقه و مانند ان در رحم که مانع رسیدن آب) منی) به داخل رحم زن می شود).

در حاشیه نیز بچیرمی نیز چنین آمده است (آنچه بارداری را به تعویق اندازد اما موجب از بین رفتن کلی آن نشود حرام نیست).

ابن عابدین که فقیه حنفی مذهب است می گوید (و جایز است زن دهانه رحم خود را مسدود نماید چنان که زنان این کار را انجام می دهند).

دیدگاه شافعیه و برخی مالکیه

فرزند، تنها حق پدر است، زیرا اوست که فرزند آوردن یا فرزند نیاوردن را اختیار می کند و نیز اختیار امور فرزندان مانند نفقه، تادیب، و تامین امور زندگی به دست اوست و به همین دلیل سرباز زدن وی از فرزند آوری مباح است. دلیل این مطلب آن است که در این باره نص یا قیاس بر مصنوعی وارد نشده که از این عمل نهی کند، پس عزل مباح است و انجام دادن آن جز مخالفت با امر افضل نیست. از طرفداران این قول غزالی است.

دیدگاه حنیفه:

فرزند حق زن و شوهر هردو است. بنا بر نظر حنفی ها عزل در صورتی مباح است که زن نسبت بدان اذن داده باشد. به نظر آنها انزال در رحم زن صورت می گیرد پس هر دو نسبت به فرزند حق دارند.

دیدگاه ظاهریه: که به حرمت عزل قائل می شوند حق امت اسلامی را بر حق پدر و مادر غلبه می دهند و پدر و مادر را وکیلی می دانند که در صورت عدم رعایت مصلحت قابل عزل است.

جنبه های منع حمل نزد اهل سنت:

۱- عمومی که در این صورت دخالت دادن حق امت اسلامی درست است.

۲- فردی که پدر و مادر به دلیل برخی مصالح می خواهند مدتی از بارداری و فرزندآوری پیشگیری کنند ایمن حق برای پدر و مادر محفوظ است و حقی برای امت نیست.

حکم تعقیم و منع حمل به طور دائم از نظر اهل سنت

اکثر قریب به اتفاق اهل سنت روشهای پیشگیری از بارداری به صورت دائمی و عقیم سازی را جز در موارد خاص و ضروری جایز نمی دانند به نظر آنان استعمال وسایلی که شان آنها از بین بردن نسل به طور حتمی است جایز نیست، خواه زن به این کار اقدام کند خواه مرد.

دیدگاه فقهاء علماء اهل سنت درمورد عقیم سازی و دیگر راههای منع حمل:

از بین بردن قدرت باروری در زن و مرد که به اعقام یا تعقیم معروف شده حرام است مادامی که ضرورتی طبق معیارهای شرعی وجود نداشته باشد.

بنابراین استعمال ابزارهایی که به عقیمی منجر شود بدون ضرورت شخصی از نظر شرعی برای زن و شوهر یا غیر این دو جایز نیست.

جواز به کارگیری جراحی برای منع از بارداری در سطح فردی و تنها در صورت ضرورت آن هم به تشخیص طبیب مسامان مورد اعتماد می باشد، هم چنین است زمانی که وسایل دیگر برای این امر وجود نداشته باشد.

دیدگاه اول: حکم عقیم سازی از نظر مذاهب اربعه اهل سنت

عقیم سازی دائم

عقیم سازی دائم به اتفاق و بدون استثناء از نظر مذاهب (شافعی، مالکی، حنفی و حنبلی) حرام می باشد زیرا عقیم سازی را مظهر دگرگونی در خلقت خدا و خلاف قواعد و نصوص شرعی، مغایر حکمت ازدواج، منافی

مصلحت زن و مرد و داخل در نهی (لاضرر و لااضرر) می باشد. زیرا حرمان و ناامیدی از نسل و فرزند داشتن به طور کلی ضروری است که شارع از آن ابا دارد.

عقیم سازی موقت: مذاهب اهل سنت عقیم سازی موقت و روشهای مشابه را با توجه به دیدگاهی که نسبت به عزل داشته اند قیاس نموده اند، که دیدگاهها بسیار متفاوت است.

در میان مخالفان کنترل زاد و ولد این بحث مطرح می شود که با وجود اینکه کنترل زاد و ولد از نظر شریعت اسلامی جایز نیست آیا دولت و یا حاکم اسلام می تواند بنا به تشخیص خود و طبق مصالح و مفسدات امر بدین کار اقدام نماید و یا حتی سیاست های الزامی و اجباری در پیش بگیرد:

دیدگاه شیعه:

این بحث در فقه شیعی در بحث حدود و وظایف و اختیارات حکومت اسلامی مطرح می شود. بنا بر پذیرش مبنای ولایت فقیه و دخالت او در امور اجتماعی، سیاسی و ...، مستفاد از ادله شرعیه آن است که حاکم شرعی می تواند به امور ذیل اقدام نماید:

۱- تصرف در اموال عمومی و بهره گیری از آن

۲- برپاداشتن حدود اسلامی

۳- صدور احکام الزامی یا تحریمی در محدوده امور مباح، بدین معنا که امر مباحی را به جهت مصلحت اجتماعی ضروری، واجب یا حرام کند.

۴- وحدت بخشیدن در امور اجتماعی مانند جهاد و رویت هلال ماه.

۵- تشخیص موارد تراحم در امور اجتماعی یعنی زمانی که یک حکم شرعی اجتماعی یا حکم شرعی اجتماعی با حکم شرعی اجتماعی دیگری تراحم کند و امکان عمل به هر دو نیز ممکن نباشد، در این جا وظیفه حاکم است که به تشخیص خود اهم را بر مهم مقدم کند.

۶- بنا بر وظیفه امر به معروف و نهی از منکر افراد جامعه را به عمل به واجبات ملزم نماید.

دیدگاه دوم: دیدگاه علماء و فقهای شیعه در مورد کنترل زاد و ولد و تنظیم آن

۱- حسینعلی منتظری: اگر حاکم شرع خبیر، احیانا مصلحت جامعه را در کنترل و تنظیم خانواده تشخیص دهد، تشویق جامعه نسبت به آن مانعی ندارد، ولی با راهنمایی نسبت به راههای حلال و منع از راههای حرام از قبیل سقط جنین و امثال آن و الزام به تحدید نسل جایز نیست.

۲- سید محمد حسین حسینی تهرانی: زنان باید پیوسته یا حامله باشند یا شیر دهند تا کاروان انسانیت و حرکت به سوی معبود و محبوب و قبله مشتاقان و کعبه عاشقان و پیوندگان به سوی حرم امن و امان او با مردان هم آهنگ باشند.

۳- مکارم شیرازی: اصولا یکی از اصول شناخته شده در قرآن توجه زیاد به کیفیت است و بر روی فرزندان صالح تاکید شده است، آنچه اسلام برای آن صلاحیت قایل شده فزونی شایستگی و کیفیت هاست.

دیدگاه اهل سنت: در این مساله مخالفان زاد و ولد از اهل سنت را می توان به دو دسته تقسیم نمود: الف) کسانی که به طور مطلق کنترل زاد و ولد و حتی تنظیم آن را چه در سطح فردی و چه در سطح کلان اجتماعی جایز نمی دانند، ب) کسانی که در سطح فردی استفاده از برنامه های تنظیم زاد و ولد را جاز می شمارند اما اقدام به سیاست های پیش گیرانه از رشد زاد و ولد را در سطح اجتماعی و طبق

برنامه عمومی آن هم به صورت الزامی جایز نمی دانند. بنابراین طبق نظر هر دودسته دولت اسلامی نمی تواند اقدامات و سیاست های پیشگیری کننده را در سطح عمومی و به صورت اجباری به اجرا گذارد.

نظرات علما و فقهای اهل سنت در مورد کنترل زاد و ولد و تنظیم آن

۱- شیخ عبدالرحیم سلیم: مفتی اعظم مصر (در سال ۱۹۷۵ م) درباره پیشگیری از بارداری از نظر جنبه های پزشکی و اجتماعی در اسلام چنین بیان کردند: (هر یک از زوجین مختارند که برای جلوگیری از بارداری به دلایل پزشکی یا اجتماعی تدابیر فردی اتخاذ کنند توافق طرفین اجباری نیست.

۲- محمد سید طنطاوی: اسلام ساماندهی خانواده را رد نمی کند بنابراین بر زن و شوهر باکی نیست که میان دو بارداری جدایی بیندازند.

۳- شیخ محمود شلنوت: وی که سالیانی ریاست دانشگاه الزهرا را بر عهده داشت در کتاب خود آیین اسلام و تنظیم خانواده نوشته است: دین اسلام، هرگز خواهان اکثریتی ضعیف و ناتوان نیست، بلکه خواهان آن است که اجتماع اسلامی اجتماع سالم و نیرومندی باشد و این امر تنها از راه تنظیم خانواده امکان پذیر است.

دیدگاه اهل سنت:

۱- در آیات قرآنی مشاهده می شود که انبیا و اولیای الهی در مقام طلب فرزند همواره فرزندان و خانواده صالح را از خداوند طلب کردند، چنان که از زبان حضرت زکریا (ع) چنین بیان می شود: رب هب لی من لدنک ذریه طیبه... (پروردگارا مرا به لطف خویش فرزندانی پاک سرشت عطا فرما.

۲- به نظر موافقان عقیم سازی بسیاری از مخالفان آنها به احادیثی که درباره مباهات پیامبر اسلام (ص) به کثرت است خویش وارد شده، تمسک می جویند، در حالی که احادیثی وارد شده که در آنها می توان به مفهوم صحیح امت اسلامی که موجب این مباهات است پی برد:

رسول خدا(ص) فرمودند: زود است که امت ها بر شما هجوم آورند مانند هجوم خورندگان غذا بر ظرف های خوراک خود. پس کسی گفت: آیا در این روز از جهت کمی نفرات ما چنین می شود؟ فرمودند نه، بلکه شما در این روز زیاد هستید ولی کف هایی همانند کف سیل هستید و هر آینه خداوند از سینه های دشمنان تری از شما را می کند و در دلهای شما وهن می افکند. پس کی گفت: ای رسول خدا وهن چیست؟ فرمودند: دوستی دنیا و بیزاری از مرگ.

بنابراین کثرت امت اسلامی به تنهایی هیچگاه نمی تواند مایه مباهات باشد و برای هر عقل سلیمی بدیهی است که امت اسلامی که از جهات مختلف ایمانی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی در ضعف و سستی به سر می برد و تنها امتیاز آن کثرت عددی آنها باشد، هیچگاه مطلوب پیامبر(ص) نیست و شاید توجه به جنبه کیفی مسئله است که برخی از متاخرین علمای حنفی چنین فتوا داده اند که هرگاه به جهت فساد روزگار، نسبت به آوردن فرزند بد و غیر صالح ترس وجود داشته باشد، اولی، امساک از فرزندآوری است.

دلیل فقههای شیعی معاصر موافق عقیم سازی بدین قرار است:

۱- هر چند در شریعت مقدس اسلام بر افزودن نسل مسلمانان تاکید شده است، هیچ شکی نیست که نمی توان به وجوب فرزند آوری و افزودن آن حکم داد، بلکه انسان به طور کلی می تواند از فرزندآوری جلوگیری کند و یا فرزندان خود را زیاد نماید. دلیل صریح این مطلب روایاتی است که در باب جواز عزل وارد شده است.

۲- آیات و روایاتی که مخالفان عقیم سازی و سلب زاد و ولد در اثبات مطلوبیت افزایش نسل مسلمان و فرزندآوری بدان ها استناد نموده اند از قبیل قضایای حقیقه نیستند که با توجه بدان ها بتوان گفت این حکم یعنی مطلوبیت افزایش نسل، در تمام زمان ها جاری می شود، بلکه این نوع قضایا از

قضایای خارجی اند بدین معنا که مفاد آیات و روایات مزبور ناظر به زمانی است که کثرت فرزند از اسباب فزونی قدرت و شوکت اقوام و قبیله ها به حساب می آمده است.

نتیجه گیری:

پس از بررسی فقهی مساله عقیم سازی از نظر مذاهب خمسه نتایج ذیل تبیین و روشن گردید:

از نظر فقه امامیه عقیم سازی موقت به اتفاق جایز است اما عقیم سازی دائم عده ایی قائل به جواز و عده ایی قائل به حرمت آن هستند. قائلین جواز عقیم سازی دائم طرفدار قول غیرمشهور در مساله اضرار به نفس می باشند اما قائلین حرمت عقیم سازی دائم طرفدار نظر مشهور در مساله اضرار به نفس می باشند.

عقیم سازی دائم از نظر مذاهب شافعیه، مالکیه، حنفیه و حنبلیه حرام است با توجه به دلایل زیر:

۱- عقیم سازی طبق آیه ۱۱۹ سوره نساء یکی از مظاهر دگرگون کردن خلقت خداوند است که در آیه از آن نهی شده است.

۲- عقیم سازی برخلاق قاعده و نصوص شرعی است زیرا با حکمت ازدواج در تعارض است.

۳- پیامبر (ص) در موارد متعدد مسلمانان را از اخصاء نهی فرموده اند.

۴- عقیم سازی دائم با مصلحت زن و شوهر منافات دارد.

۵- استدلال (لاضرر و لا ضرار) زیرا حرمان و ناامیدی از نسل و فرزند داشتن به طور کلی ضرری است که شارع از آن ابا دارد، لذا داخل در نهی (لاضرر و لا ضرار) است.

مذاهب اربعه اهل سنت عقیم سازی موقت را با توجه به دیدگاهی که نسبت به مساله عزل داشته اند قیاس نموده اند، لذا توجه به اختلاف نظری که در مساله عزل داشته اند در مساله عقیم سازی موقت نیز اختلاف نظر دارند. مذاهبی حنیفه، حنابله و بعضی از شافعیه رای به جواز عقیم سازی موقت صادر نموده اند، اما عقیم سازی موقت از نظر مذاهب مالکیه و برخی از شافعیه حرام است.

عقیم سازی دائم و موقت در صورت اضطرار و حرج شدید و... از نظر فقه امامیه و فقها متأخر مذاهب اربعه اهل سنت جایز است.

عقیم سازی با شرایط زیر جایز است:

۱-موقتی باشد.

۲-مستلزم لمس و نگاه حرام نباشد.

۳-با رضایت مرد باشد.

۴-مستلزم اضرار کلی به نفس نباشد.

۵-فرد عقیم شونده فرزند داشته باشد.

۶-معالجه منحصر در این روش باشد.

فهرست منابع و مآخذ

۱-قرآن کریمف ترجمه مهدی الهی قمشه ای، چاپ اول قم، دارالحکمه ۱۳۱۴ ق

۲-امیر، پل، حسن صباح، خداوند الوت، ترجمه ذبیح اله منصوری، چاپ پن جم: انتشارات جاویدان(بینا).

- ۳- ابراهیم مصطفی، احمد الزیات، حامد عبدالقادر، محمد النجار، المعجم الوسيط، تحقیق مجمع اللغه العربيه، چاپ دوم: بیروت، دار الاحیاء التراث العربی، ۱۳۹۲ ق.
- ۴- ابن اشعث السجستانی، سنن ابی داود، دارالفکر، الطبعة الاولى، ۱۴۱۰ ه ق.
- ۵- ابن براج، الواضی عبدالعزیز، المذهب، قم، موسسه النشر الاسلامیه، ۱۴۰۶ ه ق
- ۶- ابن جزی کلبی، محمد بن احمد، القوانين الفقیه، بیروت، دار الفکر، (بی تا).
- ۷- ابن حجر، فتح الباری، الطبعة الثانية، المطبع دارالمعرفه، للطباعة والنشر بیروت، لبنان.
- ۸- ابن قدامه مقدسی، المغنی، چاپ اول، قاهره، دارالحديث، ۱۴۱۶ ق
- ۹- ابن منظور، لسان العرب، الناشر: نشر ادب الحوزه، قم، ایران، ۱۴۰۵ ق
- ۱۰- احمد بن حنبل، مسند احمد، ج ۵، الناشر: دارصادر بیروت، لبنان، بی تا.
- ۱۱- احمد بن فارس بن زکریا، معجم مفاییس اللغة، قم، مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۴ ق
- ۱۲- اراکی، رساله توضیح المسائل.
- ۱۳- ارسطو، سیاست، ترجمه حمید عنایت، چاپ هفتم، تهران، انتشارات زرین قلم ۱۳۷۸ ه ش.
- ۱۴- اشتهااردی، علی پناه، مدارک العروه، چاپ اول: قم، دارالاسوه للطباعة والنشر، ۱۴۱۷، ق
- ۱۵- انصاری، مرتضی، کتاب الهکاسب، چاپ اول، قم، دارالذخائر، ۱۴۱۱ ق
- ۱۶- یازی، محمد علی، اسلام و تنظیم خانواده، تهران دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۳، ه ش.
- ۱۷- البار، (تنظیم النسل)، مجله الفقه الاسلامی، ش ۵، جز ۱۴۰۹ ق.

۱۸- بیهقی، احد بن حسین بن علی، السنن الکبری، چاپ اول: بیروت، دارالبیت، ۱۴۱۶ ق

۱۹- تازری، مصطفی کمال، (تحذیر النسل و تنظیم) مجله المجمع الفقه الاسلامی، ش ۵، ۱۴۰۹ ق.

۲۰- جواهری، حسن، بحوث فی الفقه المعاصر، چاپ اول، بیروت، دارالذخائر، ۱۴۱۹ ق.

۲۱- حائری، کاظم، مباحث الاصول، چاپ اول: قم، مولف، ۱۴۰۸ ق.

۲۲- حضرت امام خمینی (ره)، استفتائات، انتشارات اسلامی، قم.

۲۳- خوئی، سید ابوالقاسم، مصباح الاصول، ج ۲، الطابعه النجف الاشرف، ۱۲۷۷ ه ق.

۲۴- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، معجم مفردات الفاظ القرآن، قم، اسماعیلیان، ۱۳۹۲ ق.

۲۵- روحانی، سید محمد صادق، فقه الصادق، چاپ سوم، قم دارالکتاب، ۱۴۱۳ ق.

۲۶- روزنامه سلام، شماره ۶۱۶، ۲۱ تیر ماه ۱۳۷۲.

۲۷- روزنامه همشهری، شماره ۲۲۵، ۲۲ تیرماه ۱۳۷۲.

۲۸- سیستانی، رساله استفتائات.

۲۹- سرخسی، شمس الدین، المبسوط، بیروت، دارالمعرفه، ۱۴۱۴ ق.

۳۰- سالم، عطیه، تعداد الزوجات، مجله مجمع الفقه الاسلامی، ش ۵، ۱۴۰۹ ق.